

**Дорноговь аймаг Хатанбулаг сум
“Монголиан ВИП Трейдинг” ХХК
Монголын Анчдын Нийгэмлэг**

Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт

Монголын Анчдын Нийгэмлэгийн эрдмийн зөвлөлийн
2013 оны 06-р сарын 19-ны өдрийн хурлаар хэлэлцүүлэв

Судалгааг гүйцэтгэгч: Монголын Анчдын Нийгэмлэгийн
Сумын байгаль орчны байцаагч, нөхөрлөлийн гишүүд,
нутгийн иргэд

Тайланг боловсруулсан: Н.Цэрэнгочоо /Монголын Анчдын
Нийгэмлэгийн агнуур зүйч/
..... П.Бямбадорж /Монголын Анчдын
Нийгэмлэгийн агнуур зүйч/

Захиалагч: Р.Адъяа /“Монголиан ВИП Трейдинг” ХХ
Компаний Гүйцэтгэх захирал /

Улаанбаатар хот
2013 он

ДОРНОГОВЬ АЙМГИЙН ХАТАНБУЛАГ СУМЫН “ХУТАГ УУЛ” АГНУУРЫН БҮС НУТГИЙН НАРИЙВЧИЛСАН АГНУУР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

Хатанбулаг сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн
2013 оны ... –р сарын өдрийн хурлаар хэлэлцэж батлав

Дорноговь аймаг Хатанбулаг сум
2013 он

**ДОРНОГОВЬ АЙМГИЙН ХАТАНБУЛАГ СУМЫН
“ХУТАГ” УУЛ УГАЛЗ АГНУУРЫН БҮС НУТАГТ ХИЙСЭН
НАРИЙВЧИЛСАН АГНУУР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ**

Аргаль хонины ангилал: Аргаль хонь Туруутны баг (*Artiodactyla* Owen, 1848), тугалмайтны овог (*Bovidae* Gray, 1821), хонины төрлийн (*Ovis* Linnaeus, 1758) ховор туруутан.

Тархац: Төв Азид: Афганистан, Балба, Бутан, БНХАУ, Казакстан, Киргизстан, Монгол, ОХУ, Пакистан, Тажикстан зэрэг нутагт аргаль хонь (Гептнер, Насимович, Банников 1954) тархсан.

Монгол оронд Монгол Алтай, Говийн Алтайн нуруу тэдгээрийн салбар уулс, Хангайн гол нуруу, баруун өмнөд бэл, захын намхан уулс, Хан Хөхий, Хөвсгөлийн Хордил сарьдаг, Өмнөговь, Дорноговийн уулсаар голлон тархснаас гадна Дундговь аймгийн ихэнх нутагт, Төв аймгийн Баян Өнжүүл, Их Хайрхан, Аргалант, Нагалхан уул, Хэнтийн Хэрлэнбаян-Улаан, Сүхбаатарын Түмэнцогт уул аргаль хоньтой (Банников, 1954, Дуламцэрэн, 1970, Соколов, Орлов, 1980, Цэвэгмид, Цэнджав, 1988).

Статус: Аргаль хонь (*Ovis ammon* Linnaeus, 1758) нь Монгол улсын Улаан номын хоёр удаагын хэвлэл (1987, 1997) болон ОХУ, Дундад Азийн улс орнуудын улаан номонд, “Зэрлэг амьтан ургамлын ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенц” (CITES) -ийн II хавсралтад (1996) тус тус орсон, манай оронд төдийгүй дэлхийд ховордсон зүйл.

Аргаль хонь нь Монголын хөхтний улаан дансанд дэлхийн хэмжээнд эмзэг, A2cde (популяцийн бууралтын шалтгааныг тогтоох, популяцийн тоо толгойн бууралт нь 30%-иас их, үржлийн насны бодгалийн тоо 10000-аас бага), бүс нутгийн хэмжээнд устаж болзошгүй, A2acde ба A3cde (популяцийн тоо толгойн бууралт 50%-иас их, тоо толгойн үргэлжлэн буурах хандлага нь 5 жилд 20%, байгальдаа устах магадлал 5 үе) гэж тэмдэглэгдсэн байна.

ҮНДЭСЛЭЛ, ШААРДЛАГА, ШИНЭЛЭГ ТАЛ

Ховор амьтны нөөцийг тогтвортой хамгаалахад иргэд, нөхөрлөлийн сонирхлыг татахгүйгээр тэдний оролцоо хангалтгүй байх нь тодорхой юм. Иймээс агнуурын ховор зүйлүүдийн нөөцийг удаан хугацаанд тогтвортой, орон нутаг, иргэдэд өгөөжтэй, агнуурын

амьтны санд хал багатай ашиглахын тулд агнуурын бүс нутгийг тогтоож баталгаажуулах шаардлагатай байдаг. Ийм агнуурын бүс нутагт аж ахуй нэгжүүд болон нөхөрлөлүүд нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийлгэн, нутгийн иргэдэд түшиглэсэн агнуурын менежментийг хэрэгжүүлсэнээр тэдний орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх боломжтой бөгөөд улмаар зэрлэг амьтдын хамгаалалтад идэвхтэй оролцуулах боломж бүрдэнэ.

Дорноговь аймгийн Хатанбулаг суманд “Хутаг уулын хөндий” нөхөрлөл нь 2013 оноос агнуурын амьтдын биологийн нөөцийг тогтоолгон зохистой ашиглах, хамгаалах зорилгоор нутгийн иргэдэд түшиглэсэн агнуурын менежментийг хөгжүүлэх зорилго тавин ажиллаж байна.

Агнуурын амьтны нөөцийг ашигласнаар нутгийн иргэдэд орох орлогыг нэмэгдүүлсний үндсэн дээр агнуурын амьтныг хамгаалах, нөөцийг нь зохистой ашиглахад чиглэсэн хамтын менежмент, тодруулж хэлбэл, нутгийн иргэдэд түшиглэсэн агнуурын менежмент (НИТАМ)-ийг хэрэгжүүлэхийг зорьж байна.

Хариуцан хамгаалаж буй агнуурын бүс болох “Хутаг” уул гэж нэрлэсэн нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэхдээ дараах хууль, тогтоомжийг үндэслэл болгов. Үүнд:

“Амьтны тухай” хуулийн 4-р зүйлийн 1.22-т “**агнуур зохион байгуулалт**” гэж агнуурын амьтны тархац, байршил, нөөц, төрөл, зүйл, тоо толгой, сүргийн бүтэц, өөрчлөлтийг судлан тогтоож, агнуурын нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, өсгөн үржүүлэх арга хэмжээг цогц байдлаар тодорхойлох үйл ажиллагаа,

Мөн хуулийн 21-р зүйлийн 4 дэх хэсгийн “Агнуурын нөөцийг хамгаалах зорилго бүхий мэргэжлийн байгууллага нь агнуурын нөөц, түүний тооллого бүртгэл, агнуур зохион байгуулалтын ажлыг улс, орон нутгийн болон иргэн, хуулийн этгээдийн захиалга, хөрөнгөөр гүйцэтгэх, тэдгээрийн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулах,

Мөн хуулийн 23-р зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Агнуур зохион байгуулалтын тайлан, дүгнэлт болон 5.3.2-т заасан ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөнд агнуурын бүс нутгийн хэмжээ, хил хязгаарыг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн хэмжээнд тогтоож өгсөн байна”,

23-р зүйлийн 2-дахь хэсгийн “Агнуур зохион байгуулалтыг төрийн захиргааны төв байгууллагаас эрх олгосон мэргэжлийн байгууллага гүйцэтгэнэ”,

23-р зүйлийн 3 дахь хэсгийн “Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга харьяалах нутаг дэвсгэртээ агнуур зохион байгуулалтыг таван жил тутамд хийлгэж, үйлдвэрлэлийн зориулалтаар агналт явуулсан тохиолдолд жил бүр тооллого хийнэ”,

Байгаль хамгаалах чиглэлээр төрөөс баримтлах бодлого баримт бичгийн “Ургамлын нөөц, тархац, амьтны тоо, байршил, агнуурын нөөцийг нь судалж экологи-эдийн засгийн үнэлгээний үндсэн дээр аж ахуйн ач холбогдол, ашиглалтын хэлбэр, зохион байгуулалтыг нь бүсчлэн тогтоож, элбэг ургамал, амьтныг байгалийн хэвийн өсөлт, үржилтийг нь алдагдуулалгүй зохистой ашиглах, ургамал, амьтны гаралтай үнэт түүхий эд, экологийн цэвэр бүтээгдэхүүнээр дэлхийн зах зээлд өрсөлдөнө” гэсэн заалтууд,

Монгол улсын засгийн газрын 2013 оны 03 дугаар сарын 16-ны өдрийн 93 дугаар тогтоолын 1- дүгээр хавсралт “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ыг баримтлан ажилласан болно.

Дээрх зарчим, шинэчлэгдэн өөрчлөгдсөн хууль, тогтоомжийг үндэс болгон “Хутаг уул” агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх, менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулах ажлыг агнуурын мэргэжлийн байгууллага Монголын Анчдын Нийгэмлэг хийж гүйцэтгэлээ.

ЗОРИЛГО, ЗОРИЛТУУД

1. Агнуурын бүс нутгийн хилийн заагыг Arc GIS10 программ ашиглан зураглах;
2. Аргаль хонины биологийн болон агнуурын нөөцийг тогтоох;
3. Менежментийн төлөвлөгөөний төслийг боловсруулах, үүнд захиалагчийн саналыг харгалзах;

Энэхүү ажлын хүрээнд агнуурын бүс нутгийн хилийн заагыг тогтоох, менежментийн төлөвлөгөө боловсрогдож байгаа нь хамгаалалт, ашиглалтын үндэслэл болох ач холбогдолтой.

НАРИЙВЧИЛСАН АГНУУР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН АЖЛЫН ҮЕ ШАТ, АРГА ЗҮЙ

Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтыг дараах үе шаттайгаар хэрэгжүүлэв. Үүнд:

1. бэлтгэл ажил
2. хээрийн хайгуул судалгаа
3. материал боловсруулалт хийх

ЗОРИЛТУУД:

А. Хээрийн судалгааны явцад

1. Агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонины нөөцийг тогтоох
2. Агнуурын нөөцийг тогтоох
3. Сүргийн бүтцийг тодорхойлох
4. Тархац байршлыг тогтоох

Б. Боловсруулалтын явцад

5. Ашиглах, хамгаалах үндэслэл боловсруулах
6. “Хутаг уул” агнуурын бүс нутагт менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулан сумын Засаг даргын зөвлөлөөр хэлэлцүүлэн баталгаажуулах,
7. Агнуурын бүс нутгийг хариуцаж буй нөхөрлөл, иргэдэд танилцуулга хийх,
8. Агнуурын бүс нутгийг хариуцан эзэмшигчдэд мониторинг судалгаа хийх сургалт зохион байгуулах,

ХУГАЦАА

Бэлтгэл ажил: 2013 оны 04-р сарын 1-ээс.

Хээрийн хайгуулын хугацаа: 2013 оны 04-р сарын 18–аас 05-р сарын 04.

Боловсруулалтын хугацаа: 2013 оны 05-р сарын 15-аас 05-р сарын 30

Хээрийн хайгуулд оролцогсод:

1. Н. Цэрэнгочоо агнуур зүйч
2. Ё. Бямбадорж газар зүйч
3. Р. Адъяа Монголиан ВИП Трейдинг” ХХ Компаний гүйцэтгэх захирал,
“Хутаг уулын хөндий” нөхөрлөлийн гишүүн
4. Э.Анхбаяр Хатанбулаг сумын байгаль орчны улсын байцаагч

5. С. Баттогоо	“Хутаг уулын хөндий” нөхөрлөлийн ахлагч
6. Н.Чулуунбаатар	“Хутаг уулын хөндий” нөхөрлөлийн гишүүн
7. С.Нацагдорж	“Хутаг уулын хөндий” нөхөрлөлийн гишүүн

НЭГ. БЭЛТГЭЛ АЖИЛ

1.1. “Хутаг уул” агнуурын бүс нутгийн төлөв байдал

“Хутаг уул” агнуурын бүс нутаг нь Дорноговь аймгийн Хатанбулаг суманд орших ба энэ сумын нутаг нь амьтны газар зүйн мужлалаар хойд говийн тойрогт хамрагддаг (*Хавсралт 1*). Тухайн агнуурын бүс нутаг нь 906.29 км² талбайг хамран оршдог амьтдын зүйлийн бүрдэлийн хувьд аргаль хонь, хар сүүлтий, хулан адуу, саарал чоно, мануул мий, шар үнэг, хярс үнэг зэрэг Монгол оронд төдийгүй дэлхийд ховор, нэн ховор ан амьтад тархан байршдаг байна.

“ХУТАГ УУЛ” АГНУУРЫН БҮС НУТГИЙН БАЙРШИЛ

Газар зүйн байршил, газрын гадарга: Дорноговь аймгийн Хатанбулаг сумын нутагт орших “Хутаг уул” агнуурын бүс нутаг нь Монгол орны зүүн өмнөд хэсэгт улсын хилд ойр байршилтай байх онцлогтой. Тус сум нь аймгийн төвөөс 300 гаруй км, бэсрэг уулс, цөлөрхөг хээр, говь цөлийн экосистем бүхий 1866937 га нутагтай. Нийт нутгийн 32.6 хувь буюу 608159 га талбайг Говийн бага дархан газар, Эргэлийн зооны байгалийн нөөц газар эзэлдэг.

“Хутаг уул” агнуурын бүс нутаг нь хотгор гүдгэртэй нам дор болон хад чулуурхаг, элэгдэж, эвдэрсэн хавцал, толгодорхог болон уулархаг газрууд байдаг. Мөн уулс хад, асга бартаа саад ихтэй, нугачаа сархиаг олонтой. Тус агнуурын бүс нутаг нь бэсрэг уулс, цөлөрхөг хээрийн ландшафт зонхилсон байх онцлогтой. Энд бударгана, шар мод, гашуун суль, агь, хөмөл, таана, ерхөг, тэсэг, гоёо, цулхир, хармаг, алтан харгана, хайлаас зэрэг ургамал ургадаг.

Уур амьсгал: Уур амьсгалын хувьд хуурайдуу сэрүүвтэр, хуурай дулаавтар мужид багтана. Эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Жилд орох хур тунадасны хэмжээ дулааны улиралд 91.1-179.1 мм, хүйтний улиралд 9.8-14.7 мм. Хур тунадасны дийлэнх нь зуны улиралд унадаг байна. Агаарын харьцангуй чийгшил багатай.

Хөрс, ургамалжилт: Хөрсөн бүрхэвч нь цөлөрхөг хээр, цөлийн болон бор саарал хөрс тус тус зонхилно. Хуурай хээрийн хэвшинжтэй нунтаг-хүрэн, нунтаг карбонатлаг хүрэн хөрстэй харгана бүхий бутлаг үетэн-хялганат, нунтаг карбонатлаг сайрархаг хүрэн хөрстэй чулуусаг алаг өвс-хялганат, нунтаг карбонатлаг хүрэн хөрстэй хазаар өвс-хялганат бэлчээртэй.

Ургамалжилтын хувьд харгана бүхий жижиг бутлаг үетэн-хиаг-хялганат, хиагт, жижиг бутлаг үетэн-хялганат, чулуусаг алаг өлс-ботуульт бүлгэмдэлтэй хосолсон чулуусаг алаг-өвс-хялганат, боржинтой газраар Монгол хэв шинжтэй бүлгэмдэл голлодог байна.

Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдах техник хэрэгслэлийн бэлтгэл:

Агнуур зохион байгуулалтад шаардлагатай дараах техник хэрэгслэлийг бэлтгэв.

Үүнд

- Дуран
- Спарингоскоп
- Зургийн аппарат
- GPS
- Бүртгэлийн хуудас
- Arc GIS10 программ бүхий laptop
- Радио станц
- Rangefinder (зай тодорхойлогч)
- Компас

Газрын зураг бэлтгэл:

“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д заасны дагуу нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын ажилд 1:200.000 болон 1:500.000-ын масштабтай байр зүйн зураг, 1:500.000-4.000.000-ын масштабтай сансарын өндөршилийн зураг зэргийг бэлтгэн ашигласан.

Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацааг тогтоож төлөвлөсөн хугацаандаа буюу **05-р сарын 18-аас 05-р сарын 30** хүртэл ажилласан.

Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлж судалгаанд оролцогчдод танилцуулав. Тухайлбал “Уулын туруутны

нөөц тогтоох аргачлал”, шинэчлэн боловсрогдсон “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” зэргийг танилцуулав. Мөн хөдөлмөр аюулгүй ажиллагааны зааварчлага өгөв. Ууланд хайгуул хийх үед цувран яваа хүмүүс бие биенийхээ дээрээс чулуу унагах, халтирч унах зэргээр бэртэх нь түгээмэл байдаг тул анхааруулав.

Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлагыг оролцогчдод сургаж, танилцуулсан.

ХОЁР. ХЭЭРИЙН ХАЙГУУЛЫН ДҮН

2.1. Аргазүй

- a) Аргаль хонины нөөцийг “Уулын туруутны нөөц тогтоох аргачлал” ашиглав. Гэхдээ маршрутын аргыг бус талбайн буюу “block” аргыг сонгосон. Нэг сумын нутагт орших бүс нутагт судалгаа хийсэн бөгөөд энэ нь харьцангуй том талбай хамарсан тул сорилын талбайг санамсаргүй сонголтоор бус аргальтай газрын бүхэлд нь хамруулах зорилго тавьсан. Нийтдээ тухайн бүс нутагт $13 \times 15 \text{ км}^2$ 4 сорилын талбай сонгосон бөгөөд энэ нь агнуурын бүс нутгийн нийт талбайн 86.1 хувь болж байна.
- b) Газарзүйн мэдээллийн Arc GIS 10 программыг ашиглан зураглал үйлдэв.
- c) Аргаль хонины сүргийн бүтцийг тогтоохдоо нас хүйсийг бие гүйцсэн эр, эм, төлөг, хурга гэж ангилан тогтоов.
- d) Аргаль хонины нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоохдоо нэгж хомьд ногдох төлөгний харьцаагаар тогтоов.
- e) Угалзын олзворын агнуурын нөөцийг тогтоохдоо биологийн нийт нөөц, нийт угалзад 8-аас дээш насны (4-р ангиллын угалз) олзворын шалгуурт нийцэх бодгалийн эзлэх хувь, нөхөн үржлийн чадавхи, хүйсний харьцаа, хүний дам ба шууд нөлөө зэргийг харгалзан тогтоов.
- f) Агнуур зохион байгуулалтын тайлан боловсруулах, агнуурын бүсэд хэрэгжүүлэх менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахдаа орон нутгийн иргэдээс гаргасан саналыг харгалзав.

2.1.1. Аргаль хонины тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох

Аргаль хонины тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоохдоо газар зүйн мэдээллийн системийн Arc GIS 10 программ, түүний Spatial Analyst, Home range, Hawth's Analysis Tools зэрэг өргөтгөлүүдийг ашиглан, “хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн арга” ба “kernel” гэх мэт аргаар тогтоов.

2.1.2. Ан амьтны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх

Агнуурын амьтны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэхдээ ШУА-ийн биологийн хүрээлэнгийн эрдмийн зөвлөлөөр баталсан “Уулын туруутны нөөцийг тогтоох” аргачлалыг ашиглав.

2.1.3. Анализ хийх

Боловсруулалтад SPSS, Excel зэрэг программ ашигласан бөгөөд энэ нь статистик тооцооны болон газар зүйн мэдээллийн программ хангамжуудтай харилцан зохицсон, мэдээг чөлөөтэй хөрвүүлэх боломжтой байдаг.

2.1.4. Аргаль хонины нас, хүйсийг тодорхойлох

Аргаль хонины нас, хүйсийг өнгө зүс, биеийн болон эврийн хэлбэр зэрэг шинжээр тодорхойлов.

2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ

Тухайн агнуурын бүс нутагт судалгааг хийхдээ 13х15 км² хэмжээтэй 4 сорилын талбайд судалгааг хийсэн.

“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийж байгаа үед нийт агнуурын бүс нутгийн талбайн 80-аас доошгүй хувьд нь сорилын талбайг сонгоно гэсэн нөхцөл заасныг баримтлан ажилласан.

2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа

Хээрийн хайгуулыг аргаль хонины нөөцийг тогтооход тохиромжтой эсэхийг харгалзсанаас гадна агналтын үе, аргаль хонь хургалах зэрэгтэй давхцуулахгүй байхыг харгалзан 5-р сарын сүүлийн хагаст хийв.

ГУРАВ. БОЛОВСРУУЛАЛТЫН ҮР ДҮН

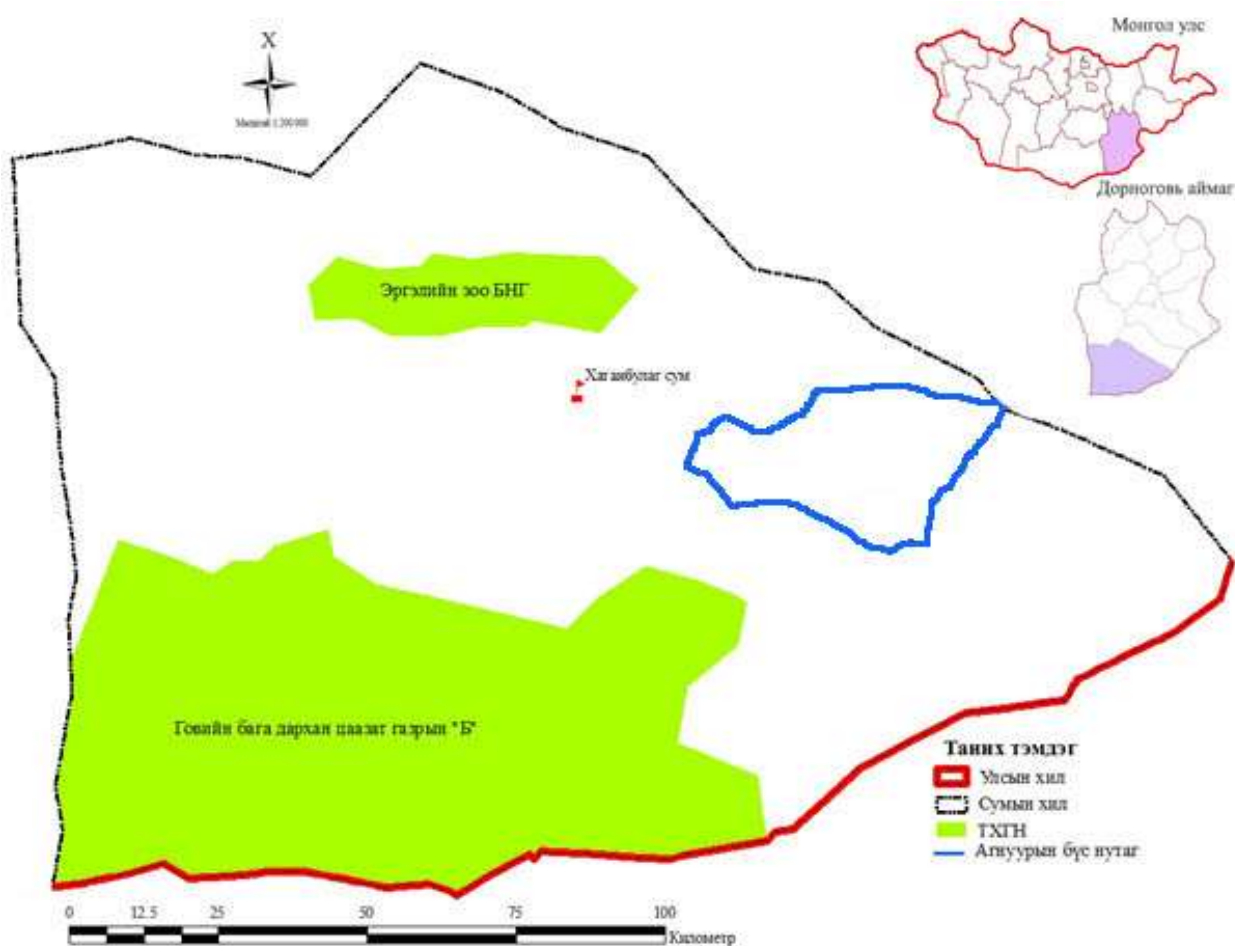
3.1. Популяцийн байдал

3.1.1. Тархац нутаг

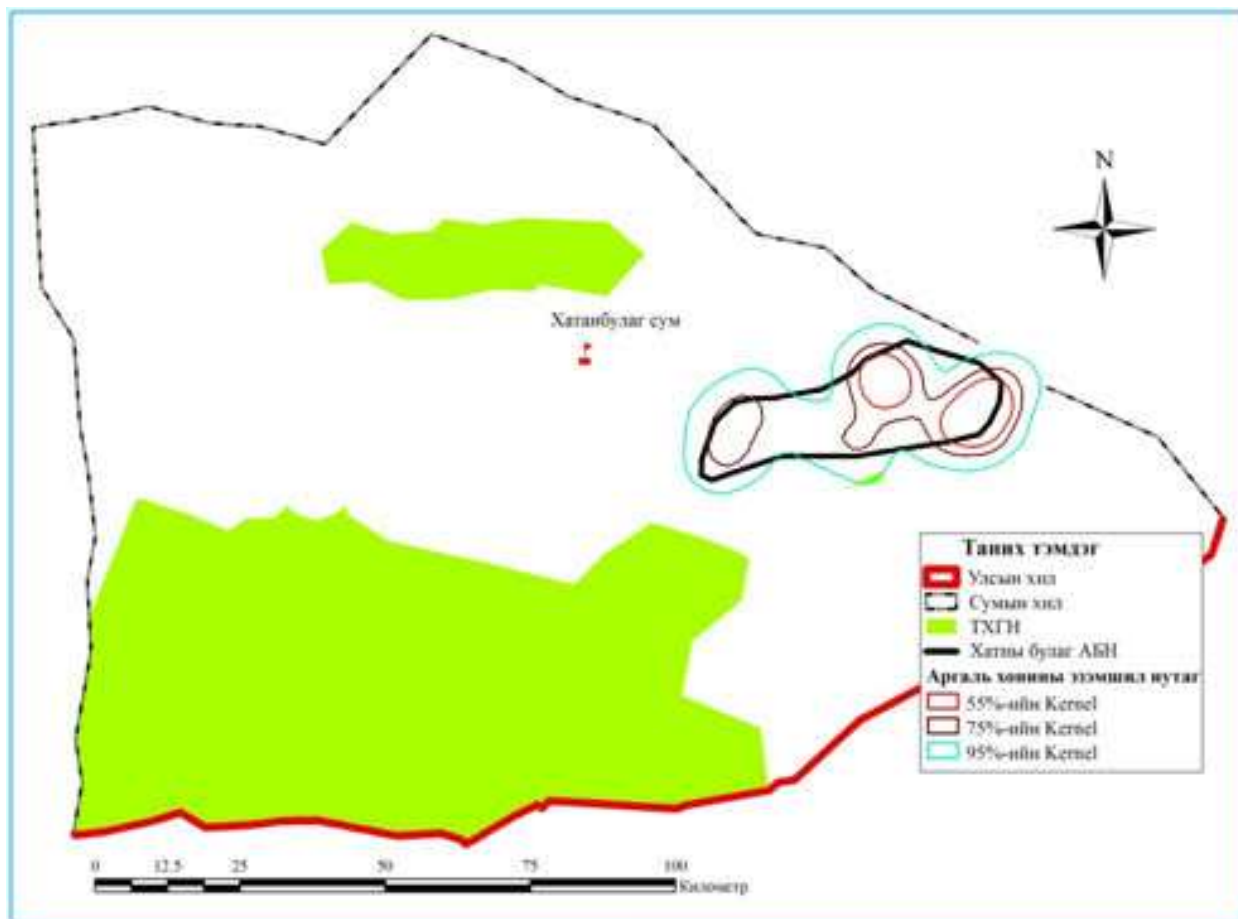
Тархац нутгийг МСР буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тогтооход агнуурын бүс нутагт 307.27 км² талбайтайгаар тархаж байна(Зураг 2). Энэ нь тухайн агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонины байршил нутгийг илэрхийлнэ.

Зураг 1

Агнуурын бүс нутагт аргаль хонины байршилыг МСР буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тооцоолсон байдал

Зураг 2

3.1.2. Тоо, толгой

“Хутаг уул” АБН-т 287.8 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн нь тус бүс нутгийн $\lambda\delta\alpha\alpha\epsilon\ddot{u}\ \ddot{o}\ddot{u}\ \delta\alpha\delta\ddot{o}\ddot{n}\alpha\ddot{i}$ нийт талбайн 93.66 $\delta\ddot{o}\alpha\ddot{u}$ болж байгаа юм. Нийтдээ 43 цэгт ажиглалт хийсний 21 цэгт аргаль хонь тэмдэглэсэн байна. Дээж талбайдаа 326 бодгаль үзэж тэмдэглэсэн.

“Хутаг уул” АБН-г орчмын аргаль хонины нөөц нь 480 ± 9.6 орчим байна.

3.1.3. Сүргийн бүтэц сүрээглэл

Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ 21 сүргийн 326 бодгаль тэмдэглэв. Сүргийн бүтэц нь угалз:хомь:төлөг:хурга гэсэн дарааллаар 18:35:28:19 хувьтай байлаа (диаграмм 1).

Диаграмм 1

100 эхэд оногдох хурга нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Энд 113 хомь, 62 хурга тэмдэглэсэн нь эх хурганы харьцаа 100:54.8 байгаагаас харахад **төлжилт нь 54.8 хувьтай байна** (диаграмм 2).

Диаграмм 2

Угалз хомийн харьцаа тухайн популяцийн бүтэц хэвийн байгаа эсэхийг тодорхойлоход гол үзүүлэлт болдог. Энд угалз хомийн харьцаа 100:53.9 байна (диаграмм 3).

Диаграмм 3

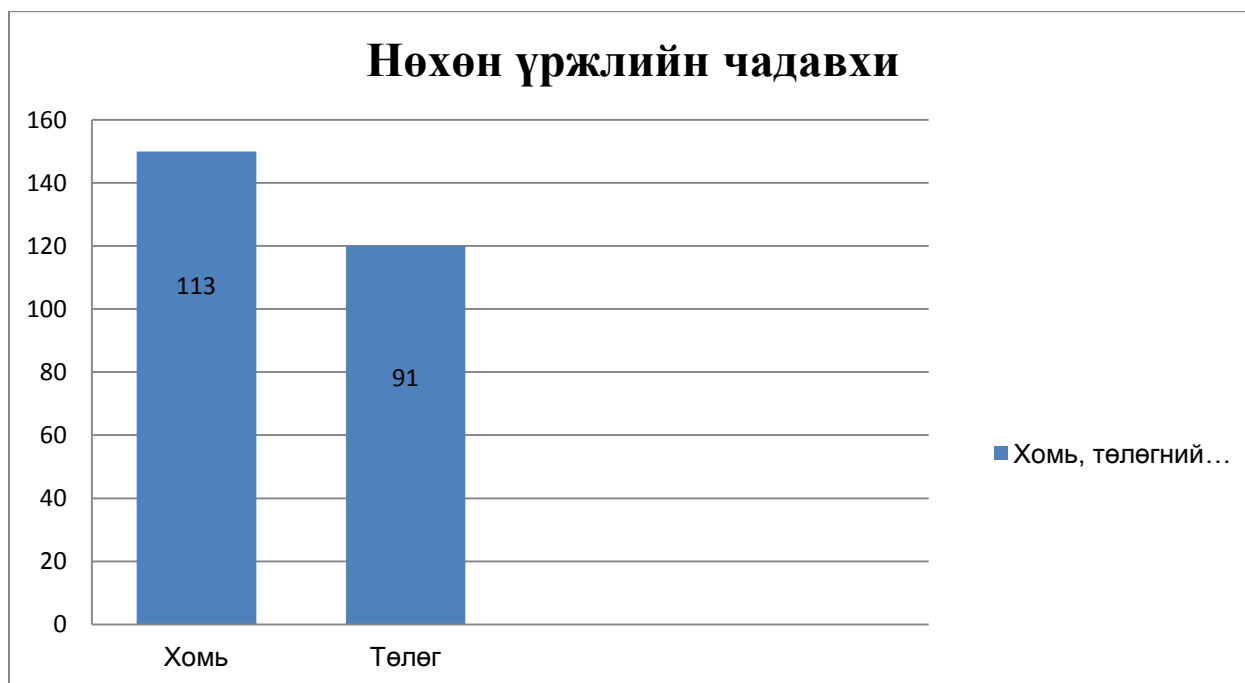
Энэ нь аргаль хонины популяцийн нөхөн үржилтэд хөндлөнгийн нөлөө бага байгааг харуулаж байна гэж үнэлж болохоор байна.

3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ

3.2.1. Нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар илэрхийлж ирсэн байдаг. Гэвч төл амьтан нь бие дааж өсөх хүртлээ буюу 1 нас хүртлээ ихээхэн энддэг. Ялангуяа аргалийн хурганы 50-70 хувь нь энддэг дүн байдаг. Иймд эх хурганы харьцаагаар популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоох нь учир дутагдалтай. Харин эх, төлөгний буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насын бодгаль буюу төлөгний харьцаагаар тогтоох нь зүйтэй байдаг. Хутаг уулын орчимд 113 өй, 91 төлөг тэмдэглэсэн байдаг. Эндээс харахад популяцийн **нөхөн үржлийн чадавхи 80.5 өйөй** байна(диаграмм 4).

Диаграмм 4

3.2.2. Агнуурын нөөц

“Агнуурын нөөц” гэж агнуурын амтны биологийн нөөцөөс хэвийн өсөлт, үржилтийг алдагдуулахгүй агнах, барих боломжтой тоо, хэмжээ болохыг “Амтны аймгийн тухай” (2012) хуулинд тодорхойлсон байдаг.

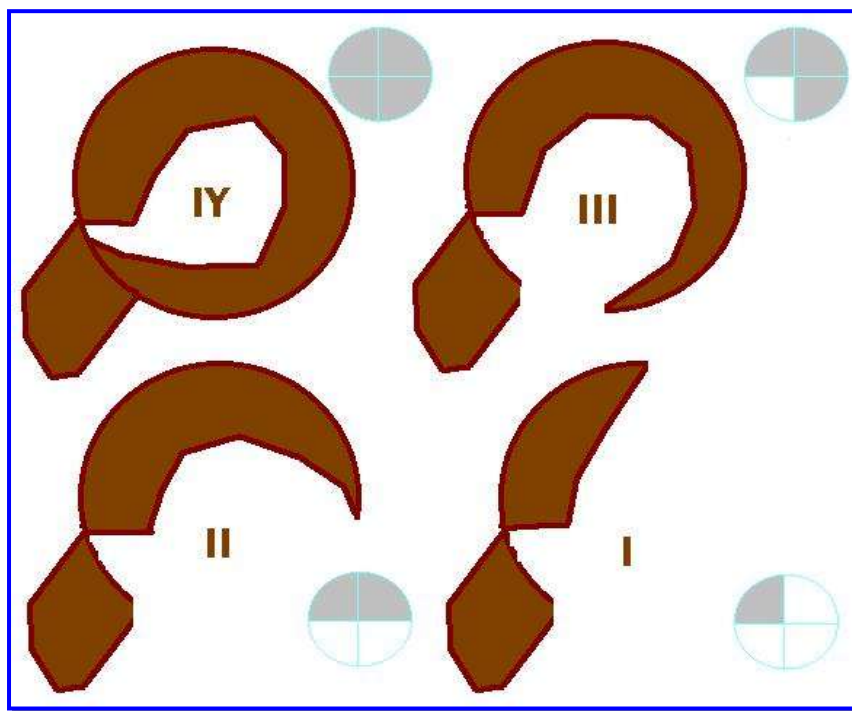
Агнуурын нөөц нь амтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амтдын тодорхой хувийг агнаж болно. Тухайлбал тарвага, зээр гэх мэт. Харин эд эрхтнийг нь сонгож хэрэглэх бол хүйс, насны сонголт хийх шаардлагатай болдог. Угалз нь агнуурын ийм хэлбэрт хамрагдана.

Аргаль хонины олзворын агнуурт зөвхөн “4-р ангилалд хамрагдах угалз” байх гэсэн хатуу болзол байдаг. Угалзын эвэр насан турш ургаж байдаг тул хамгийн хөгшин нь хамгийн том эвэртэй байх боломжтой. Гэвч бодгалийн онцлог, байгалийн бүс бүслүүр, цаг агаарын байдал, эрүүл мэндийн нөхцөл, эврэндээ гэмтэл авч хугалсан эсэх гэх мэт олон шалтгаанаар хамгийн хөгшин нь хамгийн том эвэртэй байж чаддаггүй. Иймээс “хамгийн

том эвэртэй угалз хамгийн хөгшин байдаг тул үхэхээс нь өмнө заазлах замаар агнах хэрэгтэй” гэх нь үндэслэл багатай юм.

Угалзыг эврийн нь ургалтын байдлаар насны 4 ангилал болгож ялгадаг. Үүнд эврийн нь ургалтыг харгалзах бөгөөд, тойргийн $1/4$, $2/4$, $3/4$, $4/4$ гэх маягаар ангилдаг (Схем 1).

Схем 1. угалзын насны ангиллын зарчим

Угалз: Аргалийн эрийг угалз хэмээх ба дараахи байдлаар ангилна.

I ангиллын угалз - Эдгээр угалз нь 26-36 сартай. Насанд хүрсэн хомиос эврээрээ том, биеийн хэмжээ нь илүү. Эврийн $1/4$ ургаж гүйцсэн байна. Энэ насны угалзыг **сэрвээт буюу цэнхэр** угалз гэнэ.

II ангиллын угалз – 3-6 насны угалз багтах ба хангалттай том эвэртэй, эврийн $2/4$ ургасан байна. Эврийн үзүүр бүтэн эвдрээгүй байна. Хөгшин угалзаас биеийн өндөр илүү сайхан харагдана. Энэ насны угалзыг **шар угалз** гэнэ.

III ангиллын угалз – 5,5-8 насны угалз орох ба эврийн үзүүр бараг эвдрээгүй боловч хагралтын эхний шинж тэмдэг үзэгдэнэ. Эврийн $3/4$ гарсан байна. Үржилд их хүчтэй оролцож том сүрэг хураана. Энэ насны угалзыг **атгар хар угалз** гэнэ.

IV ангиллын угалз – 8 наснаас дээш угалз багтана. Эвэр бүтэн гарсан нүдний түвшинд үзүүр нь гарч гадагш мушгирч тойрог болсон байна. Эврийн үзүүр эхээр эмтэрч,

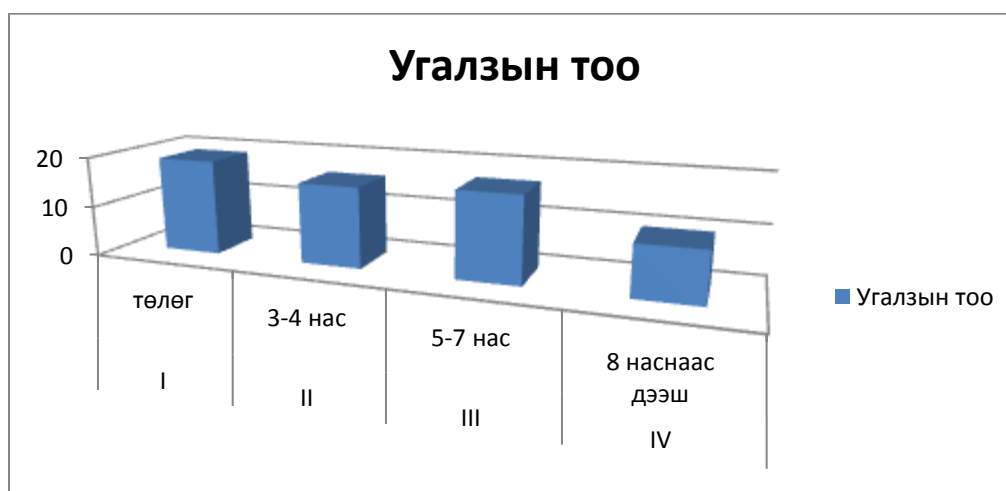
сэмэрсэн байна. 13-аас дээш насны угалз гэдэс, нуруу нь унжиж, хотойсон байна. Энэ ангилалд багтах угалзыг **цагаан тохомт** буюу **шаазгай алаг угалз** хэмээн нэрлэнэ.

Гэвч IY ангиллын угалз бүр олзворын анчны сонирхолд тэр бүр нийцэж хэрэгцээг хангаад байж чаддаггүй тул шалгуур нь маш өндөр байдаг.

“Хутаг уул” АБН-г орчимд тэмдэглэгдсэн аргаль хонины 18.6 хувь нь угалз байсан ба үүний 13-16 хувь нь IY ангилалд хамаарах угалз байв. Үүнээс харахад энэ тус АБН-т трофейн агнуур хийхэд боломжтой гэж дүгнэж болохоор байна (диаграмм 5).

Диаграмм 5

Ангилал	I	II	III	IV
Насны үечлэл	төлөг	3-4 нас	5-7 нас	8 наснаас дээш
Угалзын тоо	19	16	17	8-10

Харин анчдын сонирхолд нийцэхүйц 45-аас дээш инчтэй байж болохуйц угалз харьцангуй цөөхөн байсан.

Угалзын агнуурын нөөцийн ашиглалтад “популяцийн нөхөн үржлийн чадавхи” гэдэг ойлголтоос гадна “агнуурын нөөцийн нөхөн үржлийн чадавхи”-ийг зайлшгүй харгалзах хэрэгтэй болдог. Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхид төлөгний 100 эхэд оногдох харьцаа гол үзүүлэлт бодлог бол “угалзын агнуурын нөөцийн нөхөн үржлийн чадавхи”-д доод насны угалзын харьцаа гол үзүүлэлт болно.

Угалзын насны ангиллаас гадна насыг нь мөн тодорхойлох шаардлагатай байдаг. Тэмдэглэсэн IY ангиллын угалз дотор “цагаан тохомт” буюу 10-аас дээш насны угалз 4

байв. Хойтон жил 17 орчим угалз энэ насанд орж болохоор байв. Иймд агнуурын нөөцийн хувьд жил бүр **3 - 4 угалзыг** олзворын зориулалтаар агнуулах боломжтой гэж үзэж байна.

Харин агнуулахдаа “Орон нутгийнханд түшиглэсэн угалз агнуурын менежментийн төлөвлөгөө” боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ

3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины популяцид нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд

А. Биотик хүчин зүйлүүдэд хүний нөлөө голлодог байна. Хутаг уул АБН-г нь Хатанбулаг сумын Агаруут багийн нутагт байршидаг байна. Агаруут баг нь 166 өрх, 542 хүн ам, 56153 толгой малтай, үүнээс хонь 15362, ямаа 33826, үхэр 2184, адуу 3844, тэмээ 937 байна. Энэ нутагт хэдийгээр хүн амын нягтшил харьцангуй бага боловч ан амьтдыг буугаар буудах, машин техникээр үргээх зэргээр дайжуулах нөлөө үзүүлдэг байна.

Нутгийн иргэдийн мэдээлсэнээр хилийн боомт явж байгаа болон гадны, явуулын хүмүүс ан амьтдыг хөөж буудах, үргээж цочоох, жийп машинаар замтай болон замгүй хаа сайгүй явах болсон нь зэрлэг ан амьтдын байршил нутагт ихээр нөлөөлж байна. Мөн чоно ихэссэн хаврын улиралд аргаль хонины төлийг барьж идсэн тохиолдол нилээд гарч байгаа нь чонон тоо толгойг зохицуулахгүй бол аргаль хонины тоо толгой буурах магадлалтай юм.

Б. Абиотик хүчин зүйлд ган,зуд илүү нөлөөлдөг байна. Тухайн бүс нутаг нь Хангайн бүстэй харьцуулахад хур тунадас харьцангуй бага, өвөлдөө цас бага унадаг байна. Энэ утгаараа ган болсон тохиолдолд өвөл нь хүндэрч угалз болон бусад насны бодгаль хорогдох нь элбэг байдаг байна.

3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах

“Хутаг уул” АБН-ийн гол зорилго нь аргаль хонины нөөцийг орон нутгийнхны оролцоотой хамгаалах, ашиглахад оршиж байгаа юм. Өмнөх жилүүдэд тухайн бүс нутагт гадаадын анчид угалз агнадаг байсан нь зөвхөн зуучлагч аж ахуйн нэгж болон орон

нутгийн засаг захиргааны төсөвт ордог байсан нь ан амьтныг хамгаалж, өсгөн үржүүлэхэд эргүүлэн зарцуулах бололцоогүй болдог байсан. Ийм учираас нутгийн иргэдэд түшиглэсэн агнуурын нөөцийн менежментийн төслийг хэрэгжүүлэж, орлогыг хувь тэнцүү хуваарилан хамгаалалтын менежментэд зарцуулан ажиллах шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл угалз агнуулдаг газруудад хамгаалалтын болон байршлыг тогтворжуулахад чиглэгдсэн үйл ажиллагааг идэвхтэй явуулах шаардлагатай. Гэхдээ үржлийн болон үр төлөө өсгөх үйл явагддаг бусад газруудад ч тодорхой хэмжээгээр хамгаалалтын арга хэмжээнд зардал гаргах хэрэгтэй.

Санхүүгийн тогтвортой эх үүсвэр нь Хутаг уул агнуурын бүс нутагт хамгаалалтын менежментийг хэрэгжүүлэх гол нөхцөл болно. Иймд олзворын анчдаас орох мөнгийг санд хадгалан төлөвлөгөө, оролцогчдын хяналттай зөвхөн зорилгод нь нийцүүлэн зарцуулах хэрэгтэй.

Агнуурын бүс нутгийг “Ан агнуурын тухай” хуулинд заасны дагуу хил хязгаарыг нь баталгаажуулан тогтоох шаардлагатай бөгөөд “агнуурын менежмент” нь “бэлчээрийн менежмент” газар ашиглалттай холбоотой бусад менежментүүдтэй нягт уялдаатай зохион байгуулах шаардлагатай.

Хамгийн сайн “агнуурын менежмент” нь хамгийн сайн “газрын менежмент” гэдэг зарчмыг баримтлах ёстой. Энэ нь мөн санхүү, удирдлага зохион байгуулалтаас дутахгүй “тогтвортой ашиглалт”-ын гол нөхцөл болно.

Зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны тогтвортой, хариуцлагатай байдал

Өнөөдрийн байдлаар “Хутаг уул” АБН-ийн удирдлагыг олон талын төлөөллөөс бүрдүүлж ил тод байдлыг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх шаардлагатай. Үйл ажиллагаагаа, ялангуяа орлого, зарлагатай холбоотой мэдээллээ оролцогч талууддаа ил тод мэдээлж байх нь итгэлцлийг бий болгон, элдэв хардлага, сэрдлэгээс ангид байх боломж олгодог.

Ашиглалт бүр хяналттай хэрэгжих шаардлага тавьж байх ёстой. Орон нутгийнханд түшиглэсэн “агнуурын менежмент нь “нэр цэвэр”, хариуцлагатай ажиллах нь мөн тогтвортой байдлын нэг нөхцөл болно.

3.5. *Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент*

“Хутаг уул” агнуурын бүс нутгийн менежментийг төлөвлөгөөг хавсаргав.

ДӨРӨВ. БУСАД

4.1. *Агнуур зохион байгуулалтын эхлэлийн хэлэлцүүлэг*

Эхний хэлэлцүүлгийг захиалагчийн төлөөлөгч, мэргэжлийн байгууллагыг төлөөлж судалгааны багийн ажилтнуудыг оролцуулан сумын ЗД-ын орлогчийн өрөөнд зохион байгуулан дараах асуудлыг танилцуулж хэлэлцүүлэв. Үүнд:

-Агнуур зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгүүлэх тухай захиалагчийн талаас тавьсан санал,

- Мэргэжлийн байгууллагын ур чадварын болон хэрэгжүүлэх арга зүйн танилцуулга

- Ажлын төлөвлөгөө, хуваарь

4.2. *Агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын үр дүнг хүлээлгэн өгөх*

Агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэн тайлан, мэдээ, ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг сумын ИТХ-ын Тэргүүлэгчээр хэлэлцүүлэн аймгийн БОГ-азар, БОНХЯ-д хүлээлгэн өгнө .

4.3. *Агнуур зохион байгуулалтын зардал*

Гэрээгээр эзэмшиж ашиглаж байгаа агнуурын бүс нутагт хийлгэж буй учир “Монголиан ВИП Трейдинг” ХХК захиалж, агнуур зохион байгуулалтын зардлыг “Монголиан ВИП Трейдинг” ХХК санхүүжүүлсэн болно.

Орон нутгийн санал

1. Орон нутгийн орлогоос аргаль хонийг хамгаалахад зохих хувийг нь зардаг байх хэрэгтэй байна.
2. Орон нутаг өөрсдөө шийддэг баймаар байна.

Санал

Дараах ажлуудыг менежментийг төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх шаардлагатай, үүнд:

1. Агнуурын бүс нутгийг хариуцагч нөхөрлөлийн гишүүдүй мониторинг судалгааны сургалт зохион байгуулах, чадавхижуулах,
2. Агнуурын санг эзэмшүүлэх гэрээ хийх хууль зүй, эрхийн туслалцаа үзүүлэх,
3. Агнуурын олзворыг олон улсын стандарт шаардлагын дагуу боловсруулах үзүүлэх сургууль, семинар зохион байгуулах,

Іом зүй

1. Àìãàëàíáààðàð Ñ.,2011. “Монгол дахь аайоод сїдөй ааёабóёаёдóй хөгжил”, Монгол орны агнуурын амьтдын судалгаа, хамгаалал, ашиглалтын зарим асуудал, онол практикийн бага хурлын эмхтгэл, хууд. 109-114.
2. Àìãàëàíáààðàð Ñ., Äóëàìöýäýí Ñ., Ííí “, Ёõããããñ¿äýíÁ.,Àìãàëàí Ё., 2002. Ìíãíëíðíúàðããëüðíëíú í°öëéí ¿íýãýý, òàðòàò, ñ¿äýãëýë, ìíöëüöëéí¿òýö // Áëíëíäëéí¿äýýëýíäëéí ý/ø-íëé¿òýýë '23:47-54\
3. Монгол орны уулын туруутны тархац, нөөцийн үнэлгээ. 2009. ШУА-ийн Биологийн хүрээлэн. Бичмэл тайлан.
4. Увс аймгийн Бөхмөрөн, Сагил сумдын нутгийг дамнан орших “Гулзат” ОНХГ-н агнуурын менежментийн төлөвлөгөө. 2011.
5. Увс аймгийн Бөхмөрөн, Сагил сумдын нутгийг дамнан орших “Гулзат” ОНХГ-н нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт. 2011. Тайлан.
6. “Амьтны тухай” хууль (2012)
7. “Ан агнуурын тухай” хууль (2000)
8. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” Засгийн газрын тогтоолын хавсралт, 2013 он.
9. Äóëàìöýäýí Ñ., 1970. Ìíãíëí ìðíú ò°òð°í àìüðàí ðíãíðòíëëíð áë÷ëã. Óëñúí öýãëýë. ÓÁ.
10. Äóëàìöýäýí Ñ., Äýýýíðíëë áíãëëãë ç¿é, áíãëëããðúí ìíãíë íýð òñú,î (ëàðëí-ìíãíë-áíãëë-ìðñ). Óëñúí íýð òñú,îú êñëññúí íýãýý. Óëããíáààðàð òíð. õ.72
11. Ìíãíë Óëñúí “Óëããí íñ” ðãããëòíð Õ.Õëëäýãããíãã. ADMON öýãëýëëí áàçàð. Óëããíáààðàð òíð. 1997.

“ХУТАГ УУЛ” АГНУУРЫН БҮС НУТГИЙН ХИЛИЙН ЦЭС, КООДИНАТ

Хавсралт1

ID	Name	Gx	Mx	Sx	Gy	My	Sy	Lat	Long
1	Sharga Ovoo	43	6	28.6	109	39	24.8	43.107944	109.656889
2	Mogoitiin Khar	43	6	55.9	109	55	36.8	43.115528	109.926889
3	Khutag uul	43	5	1	110	0	52.2	43.083611	110.0145
4	Zulegtiin Aman us	42	57	50.9	109	53	46	42.964139	109.896111
5	Durulj-Khun ovoot	42	56	57	109	52	20.2	42.949167	109.872278
6	Khyariin Tsagaan	42	53	13.8	109	49	39.4	42.887167	109.827611
7	Shiree	42	51	51.4	109	46	20.2	42.864278	109.772278
8	Gunii Khukh	42	53	5.4	109	42	31.2	42.884833	109.708667
9	Artsat ulaan tsokhio	43	0	23.8	109	34	37	43.006611	109.576944
10	Emeeltiin Khutul	43	3	17.1	109	33	7.3	43.05475	109.552028
11	1247.4 toot undurlug	42	57	58.064	109	27	4.248	42.966129	109.45118
12	Shandiin Khyar	42	57	40.852	109	20	35.94	42.961348	109.343317
13	Toliin baruun umnud bel	43	0	25.273	109	15	11.598	43.00702	109.253222
14	Toliin khudgiin zuun	43	1	22.843	109	15	8.566	43.023012	109.252379

БУЛАГ, ШАНД

Хавсралт 2

ID	name	Gx	Mx	Sx	Gy	My	Sy	Lat	Long
1	Zulegt	42	57	50.9	109	53	46	42.9641	109.896
2	Zadgait	42	56	40	109	43	6	42.9444	109.718

ӨВӨЛЖӨӨ

Хавсралт 3

ID	name	Gx	Mx	Sx	Gy	My	Sy	Lat	Long
1	Tsagaan Khamriin buuts	43	4	20.7	109	58	22.2	43.0724	109.973
2	Ulaan khudgiin buuts	43	5	6	109	47	56.2	43.085	109.799